

OBLIKOSLOVNA KLASIFIKACIJA BESED V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU*

V pisanem besedilu sodobnega slovenskega knjižnega jezika opazamo strnjene sklope črk, ločene drug od drugega z razmakom ali tudi še z ločilom. Tak sklop črk mi je beseda.

Veliko besed nima vedno istih črk, vendar predmetno pomenijo v glavnem isto: *brat* — *brata* — *bratje*; *pisati* — *pišem* — *pisanje*. Druge so si po črkah zelo podobne, a ne pomenijo istega: *sin* — *siv*, *dan* — *ban*, *dati* — *mati*. Besede, ki samo črkovno niso istovetne, a imajo v glavnem isti pomen, tvorijo besedno družino. Črkovno istovetni in neistovetni del besede imenujem morf: prvi je leksični, drugi slovnični (čeprav je vsak od njiju lahko leksično-slovničen ali samo slovničen). Če beseda nima družine (tj. če je enočlena družina), je cela en sam morf. Besede torej delim na veččlene in enočlene družine; tradicionalna slovnica jih imenuje pregibne in nepregibne besede.

Ker za enočlene družine nimamo oblikoslovnih znamenj, po katerih bi jih lahko razporejali v besedne razrede, skušajmo najti taka merila za razporeditev besed, ki so člani veččlene družine. Tak kriterij je oblikoslovno pregibanje. Oblikoslovno pregibanje je prehod besede iz enega stanja v drugega v okviru določene slovnične kategorije; pri tem se eno sredstvo slovničnega odnosa, »en snop razlikovalnih oblikovnih lastnosti« (en gramen), zamenja z drugim: tako iz ene besede nastane druga.

Besede imajo bodisi leksikalno-slovnično ali samo slovnično kategorijo, katere znak je morf. Morf spravlja besedo v določeno kategorijo. Gramem je v okviru dane slovnične kategorije zmeraj v določenem odnosu do drugega gramema ali — če jih je več — nasproti večjemu številu gramemov. Tako je npr. gramem ednine v nasprotju z gramemom množine v okviru slovnične kategorije števila; gramen prve glagolske osebe je v nasprotju z gramenom druge glagolske osebe, vendar tudi v nasprotju z gramemom tretje glagolske osebe, vse v okviru kategorije glagolske osebe. Gramem 2. os. je v nasprotju z gramemoma 1. in 3. os. In še: gramem imenovalnika je v nasprotju z gramemi vseh drugih sklonov, seveda spet v okviru posebne kategorije, namreč kategorije sklona.

Določena beseda je torej člen kakšnega pregibanja samo tedaj, če vsebuje gramem, ki je v nasprotju z drugimi gramemi iste slovnične kategorije.

Oblikoslovno pregibanje določa v slovenskem jeziku naslednjih 13 kategorij: 1. spol (moški, ženski, srednji), 2. število (ednina, množina, dvojina), 3. sklon (im., rod., daj., tož., mest. in or.), 4. živost (prim. tož. ednine besed *rak* in *stol*: *raka* — *stol*), 5. mera (pomanjševalnica, srednja mera, avgmentativ), 6. stopnja lastnosti (osnovnik, primernik, presežnik), 7. oseba (prva, druga, tretja), 8. čas (sedanjik, prihodnjik), 9. naklon (povedni, velelni), 10. vid (dovršnost, nedovršnost, pogostnost), 11. časovno zaporedje (npr. deležnik na -č in -vši), 12. določ-

* Gradivo mi je bila *Slovenska slovnica* 1956 in ustne informacije Jožeta Toporišiča.

nost (določna in nedoločna oblika pridevnika npr.) in 13. način (tvorni, trpni).

Oblikoslovno se besede lahko udeležujejo več vrst pregibanja. Prim. npr. *bogat* — *bogati* (določnost), *bogat* — *bogatega* (sklon), *bogat* — *bogatejši* (stopnjevanje). Prim. še *blizu* — *bliže* (stopnja lastnosti). Merilo za uvrstitev besede v oblikoslovno kategorijo je: vse besede, ki se udeležujejo istega oblikoslovnega pregibanja in istega števila teh pregibanj, spadaja v isti razred oblikoslovnih pregibanj. In narobe: besede, ki nimajo istih oblikoslovnih pregibanj (ali jih nimajo enako število), ne morejo biti v istem razredu oblikoslovnih pregibanj. Tako pojmem kategorijo oblikoslovnih razred.

Pri nekaterih besedah izbira gramemov ni omejena, pri drugih je: beseda *nov* npr. ima v okviru oblikoslovnega pregibanja po spolu nasprotje v *nova* in *novo*, *služabnik* pa samo v obliki za ženski spol (namreč *služabnica*), saj takega pojma za srednji spol nimamo. Beseda *človek* v okviru oblikoslovnega pregibanja po spolu nima nasprotja v drugi besedi z istim leksičnim morfom, je pa določena z gramemom moškega spola. Primernik in presežnik imata podobno omejen izbor v kategoriji določnosti: kot vemo, imajo vsi primerniki in presežniki le določno obliko. V okviru oblikoslovnega pregibanja po meri ima beseda *baba* nasprotje v manjšalnici *babica* in v večalnici *babura*, medtem ko ima beseda *učenka* v okviru istega pregibanja izkoriščeno samo eno možnost, in sicer gramen srednje velikosti.

Torej: v določen tip oblikoslovnega pregibanja spada vsaka beseda, ki ima izražen kak gramem danega pregibanja, čeprav njeno nasprotje, ki ga jezikovni sistem omogoča, ni izkoriščeno, tj. izraženo z besedo.

Na podlagi razkritih načel dobimo naslednji pregled oblikoslovnih pregibanj slovenskega knjižnega jezika:

1. Spol: moški: učenec, lep, lepi, bral, moj;
 ženski: učenka, lepa, lepa, brala, moja;
 srednji: ———, lepo, lepo, bralo, moje.
2. Število: ed.: učenec, učenka, lep, bral, moj, berem, bereš, sem;
 mn.: učenci, učenke, lepi, brali, moji, beremo, berete, smo;
 dv.: učenca, učenki, lepa, brala, moja, bereva, bereta, sva.
3. Sklon: im.: učenec, lep, lepi, moj;
 rod.: učenca, lepega, lepega, mojega.
 Enako za druge sklone.
4. Živost: živo: učenca, mojega, novega;
 neživo: stol, moj, nov.
5. Mera: pomanjševalnica: babica, majčkена, majčkена, spančkati;
 srednja stopnja: baba, majhen, mali, spati, lomeč;
 večalna stopnja: babura, lomasteč.
6. Stopnja
 lastnosti: osnovnik: lahek, nov, lahko;
 primernik: lažji, novejši, laže;
 presežnik: najlažji, najnovejši, najlaže.
7. Oseba: prva: berem, beremo, bereva, sem, smo, sva;
 druga: bereš, berete, bereta, si, ste, sta;
 tretja: bere, berejo, bereta, je, so, sta.

8. Čas: sedanjik: gledam, grem;
prihodnjik: pogledam, pridem, pojdem.
9. Naklon: povedni: berem;
velelni: beri.
10. Vid: dovršni: preberem, prebrati, prebravši, skočim, skočiti,
skočivši;
nedovršni: berem, brati, beroč, skačem, skakati, skakajoč;
ponavljalni: preskakujem, preskakovati, preskakujoč.
11. Časovno zaporedje: istodobnost: beroč;
preddobnost: prebravši.
12. Določnost: določnost: novi;
nedoločnost: nov.
13. Način: tvornik: bral, prebral;
trpnik: bran, prebran.

Vse to prikazano v preglednici:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
I	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	učenec
II	-	+	-	-	+	-	+	+	+	+	-	-	+	berem
III	-	+	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	sem
IV	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	+	-	-	beroč, prebravši
V	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	brati
VI	+	+	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	bral
VII	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+	-	+	+	bran
VIII	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	+	-	nov,
IX	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	jaz, on, kdo, tvoj, pet, peti
X	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	lahko
XI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	k (h), in, celo, danes
	Spol	Število	Sklon	Živost	Mera	Stopnja	Oseba	Čas	Naklon	Vid	Zaporedje	Določnost	Način	

Če te besedne razrede izrazimo na tradicionalni način, dobimo taka poimenovanja: I — samostalnik, II — osebna oblika nepomožnih glagolov, III — osebna oblika pomožnih glagolov, IV — deležnik na -č (-e) in -ši, V — nedoločnik, VI — deležnik na -l, VII — deležnik na -n (-t), VIII — pridevnik, IX — osebni zaimek, pridevniški zaimek, števnik, X — prislov, ki se da stopnjovati, XI — nesklonljiva beseda (prislov, ki se ne da stopnjovati, veznik, predlog, členek in dr.).

Na koncu bi rad pripomnil, da je s tako razvrstitvijo besed v oblikoslovne razrede odpravljena razlika med tvorbo besed in oblikoslovjem. To razvrstitev bi lahko uveljavili tudi za druge slovanske jezike, a tudi za nekatere neslovanke, npr. za francoščino ali nemščino; vse seveda z določenimi prilagoditvami, ki so posledica različnosti posameznih jezikov.